

ZUTPHEN

*Nieuwsbrief monumentenzorg,
archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*

Mo mentaal

Open
Monumentendag

bouwfonds
Hoofdsponsor

Zutphen

- ▶▶ Waterput achter de Munt
- ▶▶ Bouwsporen in Zutphen
- ▶▶ Monumentenmis-handeling
- ▶▶ De Warkense Molen

September 2008, nr. 17

Een middeleeuwse waterput achter De Munt

Bij werkzaamheden in de tuin achter De Munt in de Rodetorenstraat 12 werd door de eigenaren Melgert Spaander en Bert Strijbos een waterput ontdekt. Deze put was wel al historisch bekend. Hij is nooit helemaal gedempt en was afgedekt met platen hardsteen. Dit bood de mogelijkheid om de put nader te onderzoeken. Het was mogelijk om zeven meter af te dalen in de put, dieper was hij gevuld met aarde en hout. De precieze diepte is dan ook niet bekend. Het punt waar het hout zich bevond lag net boven de grondwaterspiegel

In de opbouw van de put zijn vier niveaus te onderscheiden. Het onderste bestaat uit kloostermoppen (tienlagenmaat van 82 cm). Daarboven bevindt zich een niveau van natuurstenen blokken, 4.30 meter hoog. Dit zijn zorgvuldig bekapte blokken Drachenfels-trachiet met een dikte van 12 tot 24 cm. Het derde niveau bestaat weer uit kloostermoppen en het geheel is bekleed met een koepel van kleinere bakstenen met een formaat van 23 x 11½ x 5 cm.

De gebruikte kloostermoppen en trachietblokken duiden er op dat de put ergens tussen 1350 en 1450 gebouwd zal zijn. De koepel

is een 19e-eeuwse aanvulling die nodig was om een pomp op de put te kunnen plaatsen. De gietijzeren buis waardoor het water werd opgepompt was nog over de gehele lengte aanwezig.

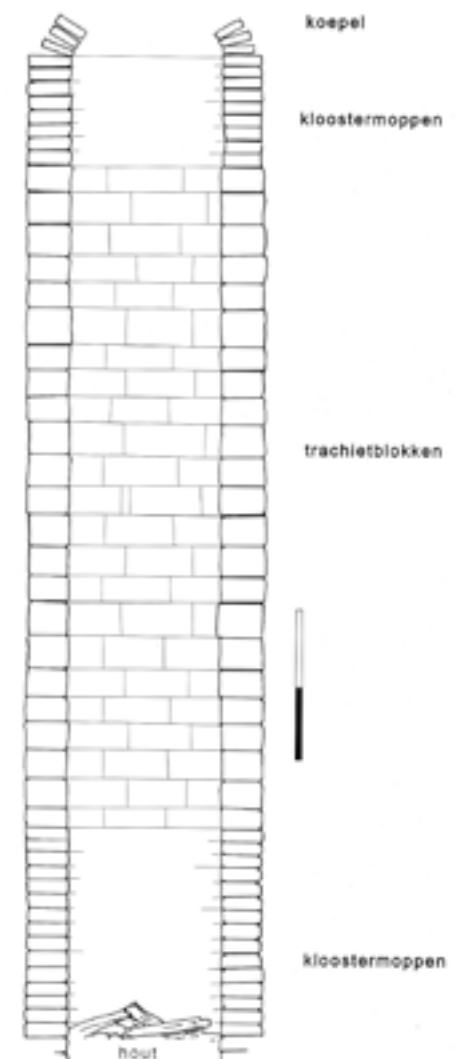
Het is bijzonder om een middeleeuwse waterput te vinden die nog open ligt. Meestal zijn ze volgegooid met puin op het moment dat huishoudens werden aangesloten op het waterleidingnetwerk. Ook zeer bijzonder is het gebruik van trachietblokken, die immers van ver moesten worden aangevoerd en waarvan de productie nogal arbeidsintensief was. In het oosten van Nederland, in de Achterhoek en Twente, worden wel vaker

natuurstenen putten aangetroffen. Het gaat dan echter om jongere putten van Bentheimer zandsteen, dat zachter is en van minder ver hoefde te worden aangevoerd.

De put zal vrijwel zeker worden gerestaureerd door het Wijnhuisfonds en zal dan toegankelijk zijn op open monumentendagen en als decor voor het maken van trouwfoto's. ■

▲ Een blik in de put. We zien hier de 19e-eeuwse gietijzeren buis langs de middeleeuwse trachietblokken. Foto Bureau Archeologie gemeente Zutphen

▲ Schematische doorsnede door de waterput.

Open Monumentendag 2008 op 13 en 14 september

Het tweede weekend van september staat ook dit jaar weer in het teken van Open Monumentendag. Op 13 en 14 september biedt Zutphen een gevarieerd programma. Behalve diverse opengestelde monumenten is in het monumentale stadshart veel te beleven voor monumentenliefhebbers én hun kinderen. Zo wordt er in het stedelijk museum een LEGO-wedstrijd georganiseerd met als thema uiteraard de Zutphense monumenten. Lego Nederland stellen 2 dagen een grote hoeveelheid lego beschikbaar waar kinderen mee kunnen gaan bouwen. Dit onder leiding van professionele legobouwers. Ook zal een aantal lego-treinen op een grote modelspoorbaan te zien zijn.

In de historische burgerzaal zullen films vertoond worden met unieke fragmenten uit de geschiedenis van de stad. Zoals de indrukwekkende oversteek over een noodbrug over de IJssel in oorlogstijd. Een "spoor" van industrie in Zutphen is te zien in een stand met een fotoreportage over "De man van de Knakworst". Verder worden in de burgerzaal de resultaten tentoongesteld van de wedstrijd voor amateurkunstenaars (waarvoor men zich nog kan inschrijven) en is er een fototentoonstelling van de jubilerende fotografenvereniging "De Zutphense".

Een speciale, historische pendelbus brengt u gratis naar interessante locaties buiten het centrum zoals de middeleeuwse Martinuskerk en de Overtuin in Warnsveld. Het is tevens een unieke gelegenheid om de voormalige Lunettegevangenis te bekijken. De bus brengt u ook naar het Centrum voor Duurzaamheid de Kaardebol waar op het terrein een vroeg middeleeuws erf is nagebouwd. Kinderen kunnen hier meedoen met "Schatgraven met kinderen". Acteurs zullen op het middeleeuws erf twee dagen lang het leven in deze periode naspelen.

Behalve meerijden met een oude bus bestaat voor liefhebbers van mobiel erfgoed de mogelijkheid zondagmiddag 14 september op het station van Zutphen in te stappen voor een eenmalige rit met een historische dieseltrein. Deze zogenaamde Blauwe Engel rijdt dan van Zutphen naar Apeldoorn.

In de buurt van het station is de historische Houthaven te bezichtigen waar een 20-tal schepen van honderd jaar of ouder liggen en uiteraard zijn er ook vele mogelijkheden om onder leiding van een gids speciale aspecten van de stad te bekijken. De fluisterbootschippers vertellen u het verhaal vanaf de Berkel, de stadsgidsen wandelen met u de oude binnenstad door en de gidsen met de speciale woonhuisroute gaan met u hier en daar binnen kijken.

Het programma wordt op verschillende plekken verlevendigd met muziekoptredens en orgel- en carillonklanken. ■

▼ **De Blauwe Engel in zijn laatste kleurenschema zoals deze tot in de jaren 90 ook tussen Apeldoorn en Zutphen reed.**

Bouwsporen in Zutphen

Het thema voor Open Monumentendag dit jaar is “Sporen”, restanten en overblijfselen van menselijk handelen en activiteit. Twee recent bouwhistorisch onderzochte gebouwen in de Zutphense binnenstad zijn daarvan een goed voorbeeld.

NIEUWSTAD 42

Het gaat om een pand met een 19^e-eeuwse voorgevel en werd afgelopen voorjaar flink onderhanden genomen waarbij de bestaande onderpui uit 1954-55 werd verwijderd. Aan de hand van een opmeting van de bestaande situatie uit dat jaar werd de oude vensterindeling gereconstrueerd.

Achter de bakstenen voorgevel werd daarnaast een renovatie uitgevoerd. Het behang

werd weggetrokken, de betengeling verwijderd. Een ideaal uitgangspunt voor een bouwhistorische opname. Daarbij hielp het dat het pand reeds eerder in 2002 in bewoonde toestand was verkend en er was al het nodige bekend over de eigendoms geschiedenis.

Het toen geuite vermoeden dat er sprake zou zijn van oudere zijmuren kon worden

bevestigd. Op de muren tekende zich de sporen af van een verdwenen verdiepingvloer. Brandsporen gaven een hint voor de aanleiding van de wijziging. Ook kon worden vastgesteld dat het huis toen waarschijnlijk met een verdieping werd verhoogd en de huidige voorgevel kreeg. De voorganger van het huidige huis was dus een verdieping lager.

Omdat op de eerste verdieping de bestaande 19^e-eeuwse indeling werd gehandhaafd bleef het bij deze vondst. Op zolder waren wel alle tussenwanden verwijderd en kon worden vastgesteld dat op dat niveau alles 19^e-eeuws was wat de klok sloeg.

Omdat de achtergevel was ontpleisterd kon deze gedocumenteerd worden. Hieruit bleek dat deze zeer waarschijnlijk in de 17^e eeuw met oudere bakstenen opnieuw was opgemetseld. Ook nadien is nog behoorlijk aan de gevel verbouwd.

Bijzonder is de middeleeuwse kelder onder de tuin, waarvan een van de twee zijmuren boven de grond verder gaat. Deze oude muur staat, met de rug naar de straat gezien, rechts in het verlengde van het huis.

De muur is ca. vijf en een halve meter hoog en gemetseld met grote bakstenen in een rommelig verband. Opvallend zijn de twee verdiepte velden in de muur om materiaal te sparen. Ze zijn aan de bovenzijde met ronde bogen afgesloten, spaarbogen dus.

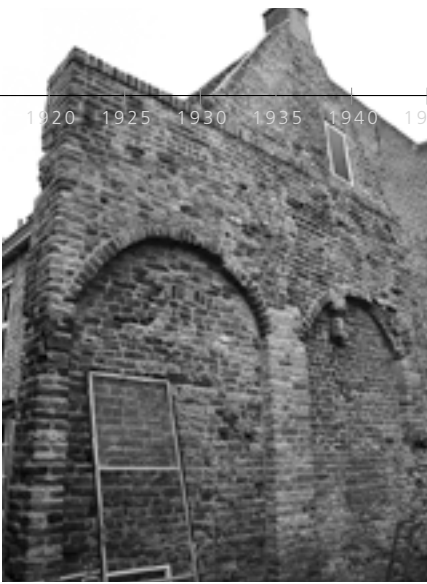
De hoogte van de muur is in overeenstemming met de positie van de bouwsporen van de oude verdiepingvloer in het huis. Het lijkt er al met al op dat een lagere voorganger van het huidige huis aanmerkelijk dieper is geweest dan de huidige 9 meter. Dit verklaart de kelder in de tuin.

Andere panden in de directe omgeving die qua opzet en formaat sterk lijken op hoe

◀ **De voorgevel van Nieuwstad 42 na reconstructie van de gevel op de begane grond. In de foto is de middeleeuwse daklijn en zoldervloer aangegeven.**

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ **De middeleeuwse muur met spaarvelden gezien vanuit de tuin van Nieuwstad 42**

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Nieuwstad 42 er moet hebben uitgezien, zijn Nieuwstad 22, 28 en Nieuwstad 30.

LAARSTRAAT 59

Bouwhistorische sporen in overvloed werden ook gevonden in het pand Laarstraat 59.

Aan de gepleisterde voorgevel valt vooral de omlijste entreepartij op, maar ook hier is achter de gevel meer aan de hand.

De knik in het dak geeft hiervoor al een eerste aanwijzing. Het huis aan de straat is nog goeddeels in het bezit van de oorspronkelijke vloer- en kapconstructie, daterend uit de 15^e eeuw. Ook het muurwerk is eveneens grotendeels uit dezelfde periode.

Het huis heeft bovendien een achterhuis met rechts een steeg. Deze opzet dateert in ieder geval uit de 17^e eeuw, maar is mogelijk ouder en wellicht net als het hoofdhuis stammend uit de 15^e eeuw.

▲ **Laarstraat 59.** Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Dit achterhuis is in het kader van een ingrijpend bouwplan, waartoe het voor een groot deel is gesloopt, uitvoerig onderzocht en gedocumenteerd. Hieruit bleek verrassend genoeg dat er in dit deel van het huis van bouwsporen weinig sprake was, juist van-

wege het feit dat de oorspronkelijke opzet verrassend gaaf behouden was gebleven.

Deze opzet bestond uit een kelder met een gemetseld tongewelf, waarvan de kruin een halve meter boven het maaiveld uitkwam. Erboven een zaalruimte en daarboven de zolder. Op zolder stond de eiken kapconstructie bestaande uit twee gebinten die de daksporen ondersteunden. Het geheel stamde uit de 17^e eeuw, waarbij de sporen al wel waren hergebruikt. Interessant was de eindgevel van dit achterhuis, want dat bleek aan de hand van de gebruikte bakstenen en het metselverband ouder te zijn en inclusief het aanwezige rookkanaal

◀ **De panden Nieuwstad 22 tot en met 30 hebben alle ondanks de in de afgelopen eeuwen gewijzigde gevels en interieurs nog hun middeleeuwse opzet bewaard, bestaande uit een hoge begane grond met zolder en de nok haaks op de straat. Nieuwstad 42 had oorspronkelijk een vergelijkbare opzet.**

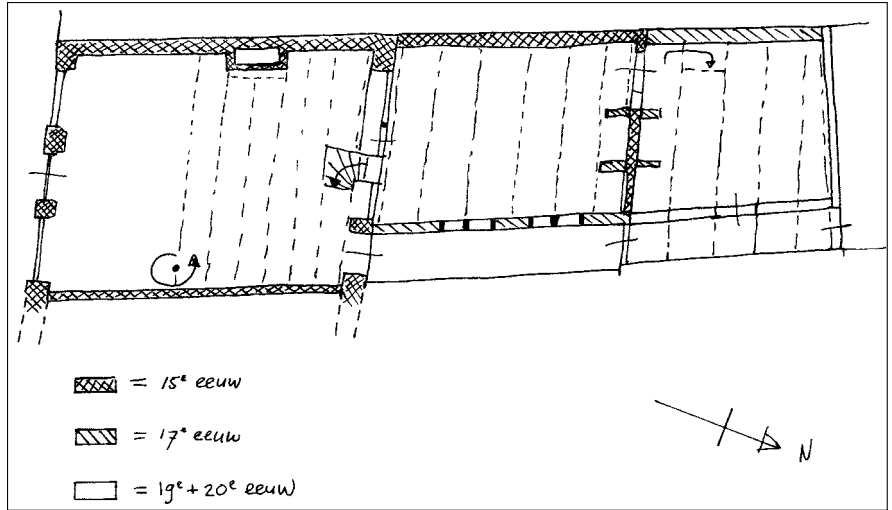
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ De steeg richting de achterzijde met links de dichtgemetselde vensters van het eerste achterhuis.

Foto Jeroen Krijnen gemeente Zutphen

▲ Plattegrond van Laarstraat 59 met globale ontwikkeling van het huis. De oriëntatie van de balklagen is aangegeven alsmede de aangetroffen historische stookplaatsen en trappen. De spiltrap naar de insteek in het hoofdstuk is gereconstrueerd.

▲ De onderzijde van de zoldervloer van het eerste achterhuis, boven de zaal. De naden tussen de brede eiken vloerdelen zijn bij de bouw afgedekt met geprofileerde vuren latjes om stofneerslag te voorkomen.

Foto Jeroen Krijnen gemeente Zutphen

▲ De oorspronkelijke zoldervloer van het hoofdhuis van Laarstraat 59 bestaat uit moer- en kinderbinten met peerkraalsleutelstukken. Zij dateren de balklaag globaal in de 15^e eeuw.

Foto Jeroen Krijnen gemeente Zutphen

uit de 15^e eeuw te dateren. Bij sloop van de muur en het stookkanaal bleek bovendien dat deze nog een verrassing in zich had, want het bleek te gaan om een vakwerk wand van slechts een halve steen dik. Van de eikenhouten onderdelen konden enkele monsters genomen ten behoeve van een dendrochronologische datering.

In een later te verschijnen bijdrage kunnen de uitkomsten worden gepubliceerd.

De zaalruimte eronder was in eerste instantie voorzien van een verlaagd plafond en dichtgemetselde ramen, maar toen de vensters weer geopend waren en het gehavende, ongedecoreerde stucplafond was verwijderd, bleek hoe goed de 17^e-eeuwse ruimte behou-

den was gebleven. Ettelijke details getuigden nog van de afwerking uit de ontstaansperiode van de kamer. Zo was de onderzijde van de zoldervloer met de ca. 50 centimeter brede en 4 centimeter dikke vloerdelen weer in het zicht. Om het doordwarrelen van stof te voorkomen waren bij de bouw de naden tussen de planken aan de onderzijde met geprofileerde latjes afgewerkt. De schouw uit de 17^e eeuw was nog aanwezig, inclusief het rookkanaal en de geprofileerde lijst bij de overgang naar het plafond. Weliswaar waren de oorspronkelijke kruisvensters in de loop der tijd vervangen door schuifvensters, de locatie was ongewijzigd en zelfs de bovendorpels van de oude kruiskozijnen waren

nog aanwezig. Door het ontbreken van een monumentenstatus is het niet mogelijk gebleken om dit unieke achterhuis in al zijn cultuurhistorische rijkdom te behouden. De bijbehorende kelder, de beide zijmuren en de ruimtelijke structuur met de steeg gelukkig wel. Ook het 15^e-eeuwse hoofdhuis kon behouden worden met de daar aanwezige moer- en kinderbintenbalklaag en de historische kapconstructie en wordt op het moment van schrijven gelukkig gerestaureerd. ■

¹ van architect G.J. Jacobs

Monumentenmishandeling

Mishandeling van een monument? Mishandeling van een mens is natuurlijk erger.

Hoewel? Blauwe plekken genezen na een paar dagen terwijl het (gedeeltelijk) slopen van een eeuwenoud monument onherstelbaar is. Reconstructie blijft behelpen. Het erge van een mens mishandelen is dat je weet wat je doet, al gebeurt dat misschien in een vlaag van woede. Monumentenmishandeling komt niet voort uit woede of boosheid, maar uit zuinigheid of slordigheid. Hoewel?

Er was eens een gemeentelijk monument in Zutphen. De eigenaar diende circa 10 jaar geleden een ondoordacht verbouwingsplan in met weinig respect voor dit monumentenpand. Dat werd natuurlijk door de gemeente afgewezen. Uit boosheid over de afwijzing, zo lijkt het, heeft hij zijn pand jarenlang laten verkrotten, als wraak op de gemeente. Op het laatst zat er een gat in het dak van een vierkante meter! Wat was het een kleine moeite geweest om daar tijdelijk een stuk zeil voor te spannen.

Voor monumenten bestaat er geen onderhoudsplicht, op grond waarvan de gemeente kan optreden. Jammer van het pand.

Maar natuurlijk ook de domheid ten top natuurlijk: vrijwillig je eigen kostbare pand naar de knoppen laten gaan!

Maar nu wordt het pand dan eindelijk toch gerestaureerd; met royale overheidssubsidie. Veel van de fraaie kap moet door al die nalatigheid helaas de container in, maar vooruit. Toch wil de eigenaar de gemeente nog een kunstje flikken. Hij heeft een architect bereid gevonden om een herstelplan te maken voor het pand. Keurig is de monumentenvergunning en de bouwvergunning ingediend: met herstel van de oude kap. Maar wat doet de eigenaar? De aannemer krijgt de opdracht om buiten de gemeente om gewoon de hele historische kap in de container te flikkeren. O, ja het nog gave hijswiel mag van hem blijven. Net als mishandeling van mensen is dit een misdrijf. De gemeente zou hiervoor aangifte kunnen doen bij de politie! Maar wat doet de gemeente? Die geeft de eigenaar een boete of zo. Softe reactie natuurlijk.

Opsluiten die man! Nou ja, vastketenen aan zo'n monumentale middeleeuwse schandpaal onder de Wijnhuizen is ook wel wat.

Lekker gooien met rotte eieren en tomaten! Of valt dat ook onder mishandeling?

Cornelis

Wallen, grachten en een oude deur

Bert Fermin

Archeologisch onderzoek in Houtmarkt 63 te Zutphen

In maart 2008 vond archeologisch onderzoek plaats in de kelders van Houtmarkt 63c. Aanleiding vormde de aanleg van een zwembad in de kelder met de daar bijbehorende infrastructuur.

In de kelders van Houtmarkt 63c zijn twee werkputten aangelegd. De kelder aan de zijde van de markt is een grote 13^e-eeuwse kelder met een later ingekast gewelf. Deze kelder

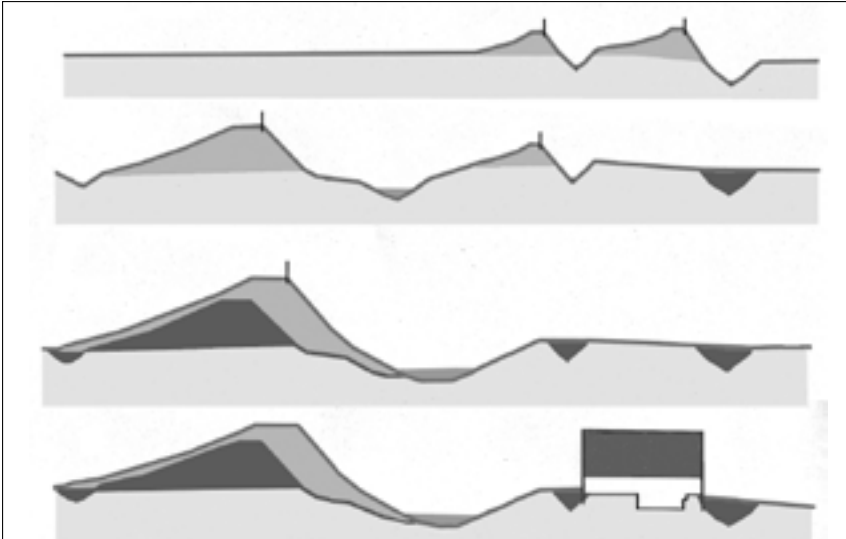

bleek op 50 cm onder de bakstenen vloer nog een intacte lemen vloer te bezitten uit de bouwtijd. De achterste kelder is van later datum en had geen lemen vloer meer. Onder de lemen vloer in de grote kelder bleek het noordelijk deel van een gracht aanwezig. Deze gracht komt overeen met de gracht die is waargenomen in de kelders van Hout-

◀ **Impressie van de werkzaamheden in de kelders van Houtmarkt 63a. Vooraan, in de noordelijke kelder, wordt vondstmateriaal stratigrafisch verzameld uit een profielsleuf door de buitenste prestedelijke gracht. In de zuidelijke kelder wordt gewerkt aan de 13^e-eeuwse kelder onder de leemvloer.**

Foto Bureau Archeologie gemeente Zutphen

markt 47-49 en 67-71. Het betreft een smalle gracht van ca. 3.60 meter breed. Deze gracht was oorspronkelijk echter nog breder. In de achterste kelder werd eveneens een gracht aangetroffen van 5 meter breed en 2 meter diep. De afstand tussen beide grachten bedraagt 11 meter. Beide grachten hadden vrijwel zeker houten aangepunte paaltjes op de bodem. De gevelmuren van het 13^e-eeuwse bakstenen huis staan óp beide gedempte grachten. Deze buitenste gracht was nog niet eerder herkend. Behalve deze grachten bevindt zich onder de markt zelf ook nog een (bredere) gracht. Deze gracht was vrijwel zeker watervoerend. Opvallend is dat de afstand tussen de twee buitenste grachten - waartussen een wal moet hebben gelegen - veel groter is dan tussen de binnenste en middelste gracht. Dit suggereert dat de buitenste

▲ **Scenario 2 van de fasering in de defensieve lijn rond Zutphen. Ze stellen een sectie voor ter hoogte van de Houtmarkt. De nederzetting ligt aan de linkerzijde, het buitengebied aan de rechterkant.**
In de vroege negende eeuw kende de plaats volgens de nieuwste inzichten twee concentrische droge grachten met wallen waarop een vlechtwerk wand stond. In het laatste kwart van de 9^e eeuw wordt er een nieuwe, hogere wal gebouwd binnen de oude lijn. Hiervan is de gracht vrijwel zeker watervorend geweest. De binnenste oude wal en gracht worden gehandhaafd, de buitenste lijn wordt geslecht omdat verdediging anders te veel mankracht zou vergen. In de 11^e eeuw wordt de laat 9^e-eeuwse binnenste wal opgehoogd en verbreed en de gracht uitgediept en verbreed. Hierbij verviel de overgebleven vroeg 9^e-eeuwse wal. In de vroege 13^e eeuw bestaat de 9^e/11^e-eeuwse wal nog als een symbolisch relict. In de 12^e eeuw is hier namelijk al weer een nieuwe wal omheen aangelegd, voorzien van tufstenen torens en poorten. De zone tussen de 12^e-eeuwse omwalling en de oude ringwalburg wordt bebouwd. Het houten huis van even na 1200 dat in Houtmarkt 63 is aangetroffen, staat met voor- en achtergevel op de oudste grachten. Het gebouw is voorzien van een kelder die waarschijnlijk tufstenen wanden had.

▲ **Doorsnede door een kwadrant van de vulling van de vroeg 13^e-eeuwse kelder.**

Foto Bureau Archeologie gemeente Zutphen

Wanneer het systeem van de buitenste twee smalle grachten is aangelegd, blijft onduidelijk. Er zijn twee scenario's.

Het eerste gaat uit van een C-14-datering van de onderste, grijze, vondstloze laag tussen 240-335 na Christus¹.

In dat geval zou het dus gaan om een laat-Romeins –Germaans systeem. Binnen de grachtstructuren is op diverse plaatsen inderdaad bewoning aangetoond uit de laat-Romeinse tijd. Het gebied rond het plein 's-Gravenhof, het bestuurlijke centrum van de stad, kent zelfs een onafgebroken bewoning vanaf de midden Romeinse tijd, waar behalve vondsten van Romeinse luxe-importen ook sporen van bronsbewerking zijn aangetroffen. Dit impliceert in ieder geval dat het hier niet om een puur agrarische nederzetting gaat. Gezien de dempingsdatum (resp. 9^e en 11^e eeuw) zou dit wallensysteem dan erg lang gefunctioneerd moeten hebben. Dit is in theorie mogelijk: sommige castella (met aarden wallen en grachten) zijn eveneens tot ver in de middeleeuwen in gebruik gebleven. Buiten de limes is er echter in Nederland geen voorbeeld van een andere stad waarvan de topografie terug gaat tot in de Romeinse tijd. Voorlopig is het dan ook veiliger om uit te gaan van scenario 2, en te veronderstellen dat het gedateerde materiaal (dat wel uit tientallen stukjes houtskool bestond) ouder materiaal is dat door grondwerk in de middeleeuwen in de grachtvulling terecht is gekomen betreft. Onderzoek in de toekomst zal hierover uitsluitsel moeten geven.

Scenario 2 gaat uit van een oudere fase dan de ringwalburg van na 882 AD. Het is zeer aannemelijk dat de nederzetting –die in de 9e eeuw reeds een kerk en een grafelijke houten zaal had- verdedigbaar was. In 816 verordende bisschop Chrodegang van Metz dat

twee grachten één fase vertegenwoordigen, de binnenste brede gracht een tweede. De datering van de grachten is lastig. De buitenste gracht is in de late 9e eeuw gedempt. De middelste gracht vormt duidelijk een eenheid met de buitenste, maar lijkt pas in de 11e eeuw dichtgegooid te zijn. De brede gracht onder de markt lijkt in het laatste kwart van de 9^e eeuw gegraven te zijn als onderdeel

van een cirkelvormige versterking tegen vikingaanvallen. Uit booronderzoek blijkt dat deze gracht in de 11^e eeuw is vergroot en uitgediept. Omdat de wal ook werd verbreed schoof de gracht een eindje naar buiten op. Hiervoor moest de middelste gracht wijken. De gracht onder de markt werd definitief gedempt in de eerste decennia van de 14^e eeuw.

▼ **Doorsnede door de buitenste gracht.**

kerkelijke centra en kloosters versterkt moesten zijn. Bij wereldlijke centra is dit dan ook te verwachten. Het onderstreept bovendien de status van de lokale adellijke gezagdrager. In dat geval zou de buitenste vroeg 9^e-eeuwse gracht geslecht zijn in de late 9^e eeuw en de middelste pas bij de verbetering van de ringwalburg in de 11^e eeuw. De binnenste lijn had als voordeel dat er minder strekkende meters verdedigd hoefden te worden en dat deze wal en gracht ook met minder werk resp. hoger en dieper te maken waren. De middelste lijn zou misschien nog verdedigbaar zijn geweest vanaf de veel hogere binnenste wal, terwijl de buitenste lijn daar te ver vanaf lag en bovendien als verschansing van de aanvallers zou kunnen dienen.

Rond 1200 ligt het gebied binnen een 12^e-eeuwse stadsuitbreiding met een eigen omwalling met tufstenen poorten en torens en worden er huizen gebouwd. Hier ter plaatse verrijst een huis op de buitenste twee grachten. Onder de 13^e-eeuwse lemen vloer (na 1250) zijn palen van een houten huis tevoorschijn gekomen. Dit huis had ook een ondiepe kelder met in de vulling een grote hoeveelheid aardewerk en bot uit de eerste helft van de 13^e eeuw. Deze kelder had een lemen vloer maar geen wanden. Die moeten er echter wel geweest zijn, aangezien de kelder is uitgegraven in duinzand. Een grote hoeveelheid tufsteenpuin wijst er waarschijnlijk op dat de kelder oorspronkelijk een tufstenen wand had, die is uitgebroken om de kostbare stenen te recyclen. Dergelijke tufstenen keldertjes zijn ook bekend uit Arnhem, Deventer, Nijmegen en Cuijk. Er zijn aanwijzingen dat er behalve de kelder ook een bovengronds bouwvolume in tufsteen geweest moet zijn, waarvan tot in de 18^e eeuw resten aanwezig moeten zijn geweest. Een dergelijk huis wijst op een hoge status van de eigenaar/bewoner.

Na ongeveer 1250 werd het houten/tufstenen huis met de tufstenen kelder afgebroken en werd er een geheel bakstenen huis opgetrokken. Dit huis staat grotendeels nog steeds overeind. Bij het renoveren van het pand ten tijde van de kelderopgraving werden op de begane grond een spitsboognis en op de verdieping een buitenmuur met een oude rode sauslaag ontdekt. De datering van de sauslaag is echter onbekend.

Daarnaast werd in de kelder ook nog een versierde gotische houten deur uit de 15^e of vroege 16^e eeuw aangetroffen. Deze deur is na langdurig gebruik uiteindelijk als schot voor een kolenbak hergebruikt en zo in de kelder aangetroffen.

▲ De bovenste helft van een kogelpot uit de keldervulling

In de 15^e of 16^e eeuw werd waarschijnlijk het tongewelf ingekast in de 13^e-eeuwse muren. Historisch is het pand te onderzoeken vanaf 1393. Tot de bewoners in de late middeleeuwen behoren onder meer de schepenfamilies Iseren en Schimmelpenninck. In de 18^e eeuw treffen we de regentenfamilie Haesebroeck aan, terwijl het pand in de late 19^e eeuw bewoond werd door burgemeester Coenen. Het huis kent dus een lange traditie van zeer rijke en invloedrijke eigenaren/bewoners. Waarschijnlijk gaat die traditie terug tot rond 1200 toen hier al een rijk huis moet hebben gestaan waarin tufsteen was verwerkt. In geen enkel geval is er een koppeling te maken tussen een beroep van een van de historisch overgeleverde eigenaren/bewoners en een vondstcomplex. Dit komt enerzijds omdat de meeste beroepen die zijn uitgeoefend door de bewoners geen specifieke materiële neerslag achterlaten. De Iserens en Schimmelpennincks waren handelaren in het Hanzegebied. De Haesebroecks waren regenten met bestuurlijke en hoge ambtelijke functies. In vondstcomplexen is dit hooguit af te lezen in de rijke materiële cultuur. Daarvoor zijn de aangetroffen vondstcomplexen te klein en

▲ Een 13^e-eeuwse spitsboogvormige spaarnis op de begane grond aan de westzijde, direct achter de voorgevel.

Foto Bureau Archeologie gemeente Zutphen

weinigzeggend. Beerputten, waaruit de status wel af te lezen is (men denke aan materiële cultuur, briefzegels, voedselresten), zijn niet aangetroffen. ■

(samenvatting uit rapportage: Bert Fermin & Michel Groothedde 2008: 'Oppidum Sutphaniensis' - Archeologisch onderzoek naar de oudste defensieve werken van Zutphen, de 13^e-eeuwse bebouwing en een 18^e-eeuwse afvalput in de kelders van Houtmarkt 63c te Zutphen. Zutphense Archeologische Rapportages 41)

¹ 1750 ±30BP, oftewel 240-335 cal AD

▲ Gotische deur aangetroffen in de kelder, hergebruikt als schot voor een kolenhok. Foto Jeroen Krijnen gemeente Zutphen

Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan

De titel van het meesterwerk van Louis Couperus uit 1906 kwam bij mij op toen ik aanwezig was bij de ingebruikneming van De Munt in de Rode Torenstraat. Een indrukwekkend monument, door de eigenaar prachtig aangepast aan de wensen van de nieuwe bewoners. De eigenaar is het Wijnhuisfonds dat samen met de Vereniging Hendrick de Keyser uit Amsterdam één van de indrukwekkende vroege erfgoedbewaarders in ons land.

▼ De smeedijzeren leuning van De Munt – Rodetorenstraat 10-14.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Het Zutphense fonds bestaat dit jaar al 80 jaar. De bewoners van De Munt zijn, hoewel nog jong van lijf en leden, ook monumentaal. Niet enkel door de ambachten die ze beoefenen.

Melgert Spaander is de gerenommeerde klokkenrestaurateur en zijn partner Bert Stribos is kunstschilder.

Beide mannen hebben een bovennormale verbondenheid met het erfgoed en de stijl van leven die daar bij kan horen. Ons monument heeft daarmee een passende maar vooral levende bestemming gevonden.

Ik zeg 'ons' monument. Wie ben ik, dat ik mij het monument toeigen, samen met al die anderen in deze stad. Ik ben als wethouder

► **De Munt – Rodetorenstraat 10-14.**

Foto gemeente Zutphen

van deze stad onder andere verantwoordelijk voor monumentenzorg en archeologie. Een prachtige functie die mij bij dit soort gelegenheden brengt. In het dagelijks leven zijn er binnen onze gemeente vele vakmensen direct betrokken bij het bewaren, instandhouden en aanpassen van de bijna 1000 monumenten in onze stad. En er wordt ondernomen in onze stad. Afgelopen jaar zijn er 46 monumenten (met vergunning) verbouwd; Worden er dit jaar 61 monumenten voorgedragen voor de gemeentelijke monumentenlijst; Wordt het NS Station voorgedragen voor de Rijkslijst van 101 Wederopbouwmonumenten in Nederland; Zijn er 17 bouwhistorische beschrijvingen gemaakt; Zijn er 243 adviezen van de monumentencommissie uitgebracht!

Waarom heb ik de behoefte om dat hier zo nadrukkelijk op een rij te zetten? Die behoefte komt voort uit de inhoud van de toespraken die bij de ingebruikneming van De Munt gehouden werden door een vriend des huizes en door de voorzitter van het Wijnhuisfonds. In die toespraken werd met de nodige ironie gewag gemaakt van de gemeente die zo moeilijk doet en die zo traag handelt. Voornamelijk richt men zich dan op de ambtenaren die als een, door iedereen begrepen, logische verklaring voor veel problemen en vertragingen in zo goed bedoelde bouw- en verbouwprocessen opgevoerd worden. Ik wordt vervolgens in mijn functie als wethouder opgeroepen om mijn doorzettingsmacht krachtig in te zetten om het goede mogelijk te maken.

Dat prikkelt! Daar zal het ook voor bedoeld

zijn, maar toch. Onze mensen van monumentenzorg (die 'ambtenaren') werken hard en zijn zeer betrokken bij hun opdracht. Dezelfde opdracht als waarvoor het Wijnhuisfonds in het leven is geroepen. Zutphen is op bijna 1000 plekken in de stad ook het feitelijke voorbeeld van bewaard erfgoed. En dat allemaal met een hoge kwaliteit. Dat is dankzij het Wijnhuisfonds én dankzij het zorgvuldige en soms krachtdadig optreden van de ambtenaren op de gemeentelijke afdeling Monumentenzorg. Het gaat niet aan of iemand, dan wel een organisatie, goede bedoelingen heeft. Die zijn zo moeilijk te toetsen. Het gaat er om of we het goede doen! Ik weet dat er in alle procedures die veelal gericht zijn op de bescherming van het erfgoed én op het beschermen van het belang van de individuele burger uiteindelijk kwaliteit wordt gerealiseerd. Zutphen als beste binnenstad of Zutphen als tweede stad voor de beste organisatie van de open monumentendag. De instelling van veel mensen en groepen vandaag de dag is er één waar ik niet gelukkig over ben; Er wordt mij iets te veel gedacht in het beeld van Wij tegenover De Overheid. Ik hang nog steeds de werkelijkheid aan dat de (lokale) overheid in onze democratie gevormd (gekozen) wordt door alle mensen in onze stad. Zo ook die overheid die wettelijk gehouden is om ons erfgoed te bewaren.

Het aangrijpende verhaal van Louis Couperus over de geheime liefde van twee stokoude Haagse repatrianten en een passiemoord in Indië met verstrekende gevolgen heeft vier geen enkele relatie mee. De 'passiemoord' die hier bedacht was, is een prachtige set

handgesmede ijzeren leuning op het bordes van De Munt. Met de verholen trots, die met veel passie gepaard ging, werd door de sprekers gemeld dat "ze er maar geen vergunning voor hadden aangevraagd.....". Alsof de gemeente er bij voorbaat moeilijk over gedaan zou hebben. Ik kan ze melden dat die prachtige leuning voor ons indrukwekkende monument vergund zullen worden in de nog door de eigenaar aan te vragen wijzigingsvergunning.

Ik wens Melgert en Bert het wonen van hun leven toe. De Munt is het waard om door deze twee prachtige ambachtslieden bewoond en geleefd te worden. ■

Cultuurfondshypothec

voor restauratie van monumenten

Het gemeentelijke budget voor laagrentende monumentenleningen voor onderhoud en restauratie van monumentale panden is helaas eerder dan verwacht uitgeput. Het een en ander daarover heeft onlangs ook al op de gemeentepagina in de Zutphense Koerier gestaan. Er is nog wat budget bestemd voor een aantal aanvragen die al in behandeling zijn; de procedure duurt vrij lang. Én er is een wachtlijstje. Het indienen van nieuwe aanvragen maken nu weinig of geen kans meer.

Er is echter een alternatief: het Cultuurfonds voor Monumenten Gelderland

Het Cultuurfonds voor Monumenten is een doorlopend fonds dat in negen provincies is ingesteld. Hieruit worden laagrentende leningen verstrekt voor restauratie van gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden vallend binnen een beschermd stads- en dorpsgezicht. De rente en aflossing van de leningen vloeien terug naar het Cultuurfonds voor Monumenten zodat dit aangevuld wordt en er weer nieuwe leningen kunnen worden verstrekt. Het rentepercentage van de restauratielening is vastgesteld op 4,5% onder de markrentre met een minimum van 1,5%,

en de lening wordt op basis van een aflossinghypothec afgesloten. Voor de leningen geldt een minimum bedrag van € 10.000, het maximale bedrag is € 100.000.

WANNEER KOMT EEN MONUMENT IN AANMERKING?

In aanmerking komen:

- Gemeentelijke monumenten en/of geregistreerde beeldbepalende panden vallend binnen een beschermd stads- en dorpsgezicht.
- Particuliere eigenaren, onafhankelijke rechtspersonen of instellingen, geen (semi-) overheidsinstellingen.

Om na te gaan of het zin heeft een aanvraag in te dienen, raden wij u aan de richtlijnenwijzer door te lopen. Dit formulier is te downloaden op de website van het Cultuurfonds, www.cultuurfonds.nl. Overigens wordt een aanvraag die aan de richtlijnen voldoet niet automatisch gehonoreerd. Het Prins Bernhard Cultuurfonds bepaalt uiteindelijk aan welke projecten financiële ondersteuning wordt verleend. De kwaliteit en de uitzonderlijkheid van het project zijn daarbij van doorslaggevend belang.

RESTAURATIEKOSTEN

- Het restauratieplan dient te worden voorgelegd aan de gemeente die het plan beoordeelt en hiervoor een bouw- en/of monumentenvergunning verleent.
- Van de totale restauratiekosten dient de gemeente vast te stellen welke kosten betrekking hebben op het constructief herstel van het monument of op de herstelkosten van de monumentale waarden. Op basis van deze beoordeling wordt de hoogte van de laagrentende restauratielening bepaald. Kosten zoals onderhouds-, verfraaiings- en nieuwbouwkosten worden niet in het leenbedrag meegenomen.

PROCEDURE

Het eveneens van bovengenoemde website te downloaden aanvraagformulier kan ingevuld en voorzien van de benodigde informatie over het monument en de restauratie, ondertekend door de gemeente, opgestuurd worden naar het Prins Bernhard Cultuurfonds te Amsterdam, dat het verzoek voorlegt aan de adviescommissie in Gelderland. Afhankelijk van het advies wordt een leenbedrag voorgesteld. Vervolgens start het Nationaal Restauratiefonds het financiële traject, waarin onder andere naar de kredietwaardigheid van de eigenaar en, indien nodig, de garantstelling van de gemeente wordt gekeken. Wanneer alle benodigde financiële informatie is overlegd aan het Nationaal Restauratiefonds, zal deze besluiten of er een lening kan worden afgesloten.

CONTACT

Voor nadere informatie kunt u contact opnemen met het Cultuurfonds op telefoonnummer 020 520 6130 of de website www.cultuurfonds.nl onder 'monumenten-zorg'. Voor specifieke financiële vragen kunt u terecht bij het Nationaal Restauratiefonds op telefoonnummer 033-2539439 of gaat u naar www.restauratiefonds.nl. U kunt natuurlijk ook contact op nemen met de Gemeente Zutphen. De heer Blanksma van het gemeentelijk bureau monumentenzorg is daarvoor te bereiken op telefoonnummer 0575-587377 of per e-mail via j.blanksma@zutphen.nl. ■

Jaarverslag monumentencommissie 2007 verschenen

In mei 2008 is het jaarverslag monumentencommissie 2007 verschenen. Het jaarverslag, met de titel 'Een toekomst voor het verleden', geeft inzicht in de activiteiten van de commissie in het jaar 2007.

De commissie heeft als hoofdtaak het beoordelen van plannen voor het bouwen in/aan en verbouwen van monumenten, van panden in het beschermd stadsgezicht en van omvangrijke plannen op locaties die er aan grenzen. Zij brengt daarover advies uit aan het college van burgemeester en wethouders.

De commissie constateert een groei van het aantal aanvragen om vergunningen en als gevolg daarvan een groei van adviezen die de commissie uitbrengt. De commissie wijst in het verslag op het belang van de bescherming van niet-monumenten binnen het beschermd stadsgezicht. Deze panden, die te licht zijn om als monument te worden aangewezen, hebben wel betekenis voor het beschermd stadsgezicht. Ook vraagt de commissie aan-

▲ **De monumentencommissie adviseerde in 2007 onder andere over de reconstructie van de gevel van het pand Houtmarkt 63. Onderdeel van deze reconstructie is het terugbrengen van het dak boven het rechterdeel van het pand en het aanvullen van verdwenen stucornamentiek.**

Afbeelding Ir. F.F. Ambagtsheer

dacht voor cultuurhistorische onderbouwingen bij de ontwikkeling van bouwlocaties. Aan ontwikkelaars kan dan een visie worden meegegeven die, naast stedenbouwkundige eisen, ook cultuurhistorische eisen stelt. Tenslotte wijst de commissie op toekomstige ontwikkelingen, zoals het project Modernisering Monumentenzorg (MoMo), potentiële monumenten uit de wederopbouwperiode, de vereenvoudiging van de procedure van vergunningverlening bij rijksmonumenten en de mogelijke samenwerking tussen de

welstandscommissie en de monumentencommissie.

Het jaarverslag is beschikbaar op de website van de Gemeente Zutphen (www.zutphen.nl).

U kunt ook meer informatie krijgen bij de heer R. Schuurman (0575 587 309). ■

De Warkense Molen, fraai monument in het stroomdal van de Berkel

Aan de Lage Lochemseweg, op een natuurlijke verhoging langs de rivier de Berkel bij Warnsveld, staat korenmolen “De Warkense Molen”, genoemd naar het eeuwen oude buurtschap Warken. De molen is gebouwd in 1878 in opdracht van de eerste molenaar Jannes Nijendijk die deze plek op een stuwwal uit de laatste ijstijd, vanwege de goede windvang uitkoos. Behalve de goede windvang was ook het punt van de lagere bouwkosten niet onbelangrijk.

Op deze van nature hogere plek kon Jannes immers volstaan met een grondzeiler, wat wil zeggen dat het op de wind kruien en het voorleggen van zeil vanaf de grond kon wor-

den uitgevoerd. Ter vergelijking: molen Nooitgedagt in de bebouwde kom van Warnsveld zou hinder hebben ondervonden van de rondom liggende huizen als er niet eerst een

onderbouw zou zijn gemetseld waarop de molen is geplaatst, zodat het wiekenkruis boven de huizen uitsteekt. Om vervolgens te kunnen kruien (op de wind zetten) en

▲
De molen vanuit het westen. Op de achtergrond de voormalige maalderij, gerestaureerd in 2002.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

zeil voor te leggen, moest er een stelling, een plankier, rondom aangebracht worden voor de bereikbaarheid. Dit kenmerkt molen Nooitgedagt als een bovenkruier. Grondzeiler en bovenkruier zijn twee typen molens die in Nederland veelvuldig voorkomen.

De Warkense Molen is als korenmolen gebruikt voor het malen van veevoer en heeft als zodanig voor het bedrijf van Nijendijk gedurende vier generaties 110 jaar gefunctioneerd. De negentiende eeuw was een eeuw van industrialisering en het duurde niet zo lang of er was behoefte voor het groeiende bedrijf naar een grotere maalcapaciteit. Bij de gemeente Warnsveld werd in 1899 een hinderwetvergunning aangevraagd voor het plaatsen in de molen van een petroleummotor. De vergunning werd verleend en om het brandgevaarlijke riet tegen eventuele vonken te beschermen werd de binnenkant van de molen gedeeltelijk met hout betimmerd. De motor kon op eenvoudige wijze aan de molen worden gekoppeld. Nu kon er ook met windstil weer worden gemalen, maar de uitstoot van een vette oliewalm was niet gering. Nu nog kun je zwart geblakerde balken en planken zien, die van de walm getuigen. Later is men over gegaan op diesel- en elektromotoren, die geplaatst werden in een achter de molen gebouwde machinekamer.

WIEKEN GEOPTIMALISEERD

In de twintigste eeuw werd ook het wiekenkruis aangepast met twee jaloeziewieken om een constante gang van het wiekenkruis te bevorderen. Als de omloopsnelheid te groot werd, openden de horizontaal ingebouwde geschakelde latten zich door het overwinnen van een contragewicht en lieten zo lang als nodig de wind vrijelijk door. De jaloeziewieken werden later vervangen door fokwieken. Bij deze fokken moet U zich een fok op een zeilboot voorstellen die een onevenredige grote trekkracht ontwikkelt. Dit systeem is op de Warkense molen nog steeds in gebruik en met licht gebogen borden rond de roe uitgevoerd. De andere twee wieken zijn uitgevoerd met het oud-hollandse systeem met uitneembare borden in de voorzoom. Op alle vier wieken kan zeil worden voorgelegd. Voor de molenaar geven deze wiekuitvoeringen veel mogelijkheden om zich aan de wind aan te passen.

Boeren brachten vroeger hun graan in zakken te malen op de molen, silo's of een bunker vind je er niet (meer). Als het graan voor de klant was gemalen, dan ging de scheiplank in de meelpijp en was de volgende klant aan de

beurt. Er werd per zak afgerekend. Één koppel stenen is nog in bedrijf. Hiermee kunnen we de kernactiviteit, het malen van graan, aan de bezoeker laten zien. Dank zij een veevoederbedrijf in Voorst hebben wij doorgaans voldoende te malen, de molen is als monument geen zakelijke onderneming en daarom is het voor menige molen in het land lastig aan "maalgoed" te komen. Het is mooi om te zien en aan het publiek om uit te leggen welke knappe toepassingen men vroeger wist te bedenken om b.v. steeds de juiste fijnheid van het meel te verkrijgen en hoe de vang (rem) van de molen werkt. Er is veel gebruik gemaakt van de hefboomtechniek waarmee je heel subtiel het maalproces of het vangen van de molen kunt regelen, om de molen niet onnodig zwaar belasten zijn abrupte ingrepen namelijk uit den boze.

Geleidelijk werd het malen overgebracht naar een elektrische maalderij in een voormalige veeschuur, maar de familie Nijendijk bleef de molen altijd goed onderhouden en als een soort uithangbord voor het ambacht gebruiken.

Het bedrijf kende drie onderdelen: een maalderij, een veehouderij en een bakkerij. In 1988 werd de laatste activiteit, de maalderij, na de veehouderij en de bakkerij, beëindigd en had ik het genoeg via molenaar Dik Abelskamp van de molen "Nooitgedagt", waar ik mijn opleiding heb gevolgd, met de familie. Nijendijk in contact te komen. Zij vonden het goed dat ik, zodra ik was geslaagd, één of meer keren per week de molen zou laten draaien. Dit doe ik tot op de dag van vandaag. Onnodig te zeggen hoe ik het op deze plek en met deze molen naar mijn zin heb.

STICHTING "WARKENSE MOLEN"

De gemeente Warnsveld zag de landschappelijke waarde van de molen en kwam met de familie overeen de molen over te nemen en de ondergrond voor de prijs van één gulden per jaar te huren. De stichting die daarna in het leven werd geroepen had Geert Sieders als eerste voorzitter en Henk Boersbroek als secretaris/penningmeester. Mevrouw Jo Nijendijk en haar oudste dochter Harmien namen namens de familie zitting in het bestuur.

▲ **Het wiekenkruis van de molen is in 1994 vernieuwd.** Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Een buurtbewoner, dhr. Johan Wijnbergen en de molenaar maakten het bestuur compleet. De molen behoefde echter dringend groot onderhoud. Honderdduizend gulden was er nodig om de molen een nieuwe start te laten maken. Alleen al het werk aan het tachtig jaar oude wiekenkruis kostte vijftigduizend gulden en het dekken van drie velden met nieuw riet twintigduizend gulden. Acties uit de buurt brachten veel geld op en de oproep aan sub-

sidieverstrekkers bleef niet onbeantwoord. De restauratie kon daarmee succesvol worden afgerond. Geleidelijk aan is de molen, nu hij regelmatig is te bezoeken, meer in de belangstelling komen te staan, mede ook door het ontwikkelen van activiteiten door het bestuur en de molenaars.

Als molenaar sta ik er inmiddels niet meer alleen voor. Enkele enthousiastelingen kregen

ook "een klap" van de molenwiek en na hun tweejarige opleiding voltooid te hebben, zijn we nu met drie molenaars en één molenaar in opleiding.

Als u gaat fietsen of wandelen in die prachtige omgeving van de molen, let dan op of de wieken draaien. Doorgaans is dat gedurende meerdere uren op dinsdag, donderdag of zaterdag en U bent dan van harte welkom. ■

Colofon

COVERFOTO:

Het achterhuis van Laarstraat 59 in Zutphen (geen monument) na sloop van de kapconstructie.
Foto Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen.

Voor vragen over de verschillende aspecten van monumentenzorg kunt u met de volgende medewerkers contact opnemen:

Dhr. J.K. Blanksma 0575-587377
subsidies

Mw. A. Koster 0575-587326
vergunningen

Dhr. J.S. Krijnen 0575-587376
bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

Dhr. R. Schuurman 0575-587309
Juridisch administratief beleidsmedewerker

Dhr. M. Groothedde 0575-587760
archeologie

Deze uitgave wordt toegezonden aan belanghebbenden en geïnteresseerden. U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of een abonnement nemen.

Bel hiervoor naar de eindredactie of anders naar bovenstaande nummers.

ZUTPHEN MONUMENTAAL

IS EEN UITGAVE VAN:

Sector Ruimte van de Gemeente Zutphen, afdeling Bouwen, Monumenten en Archeologie.
Postbus 41, 7200 AA Zutphen.
Redactie: J. Kremer, M. Louwes,

M. Groothedde, J.S. Krijnen
Eindredactie J.S. Krijnen, tel. (0575) 587376

Gratis losse exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar op de volgende locaties:

In de hal van het Stadhuis, 's-Gravenhof 2.
Stadsarchief Zutphen, Spiegelstraat 13
Stedelijk Museum, Rozengracht 3

DRUK EN VORMGEVING

Walburg Grafische Diensten Zutphen, oplage 1000 exemplaren